

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ЗА ДАНИМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РИЗИКОВИХ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

***Резюме.** В статті визначено зміст і суть категорій ризик, ризикові операції, дано їм обґрунтовану класифікацію і узагальнено практику виявлення найбільших типових ризикових фінансово-господарських операцій.*

***The summary.** In the article the meaning and essence of the risk categories, risk operations, given their reasonable classification and generalized practice of identifying the most common risk of financial and business transactions.*

***Ключові слова:** ризик, ризикові операції, фінансово-господарські операції, аудит.*

Вступ. Ризик – це складне, багатогранне і реальне явище. В найбільш широкому розумінні ризиком називають невизначеність у відношенні здійснення тієї чи іншої події в майбутньому. Як свідчать сучасні дослідження і спостереження, проблема ризику набуває дедалі більшого значення, оскільки ризик сприймається вже на рівні різноманітних чинників, які мають суттєвий вплив на ефективну організацію процесу виробництва.

Незважаючи на давню історію існування ризику та його вивчення, в науковій літературі немає єдиної думки щодо визначення цього поняття та єдиного підходу щодо концепцій в теорії ризику. Окрім того, ризик розглядають як історичну та як економічну категорію в залежності від галузі застосування.

Зрозуміло, що ризик як економічна категорія виник з появою товарно-грошових відносин і відображає подію, яка може відбутися або ні.

Проблема визначення суті ризику як категорії, особливості його виявлення з врахуванням різноманітних чинників, які його супроводжують, частково висвітлені в працях вітчизняних вчених Ф.Бутинця, О.Редько, О.В. Романченко, Т.Г. Гапчака, О.Л. Матвієнко та інших.

Мета статті. Визначити зміст і суть категорій ризик, ризикові операції, дати їм обґрунтовану класифікацію і узагальнити практику виявлення найбільших типових ризикових фінансово-господарських операцій.

У вітчизняній економічній літературі фінансові ризики, як правило, лише згадуються, а в більшості підручників не згадуються взагалі. Особливість зазначених ризиків полягає в тому, що вони є наслідком взаємовідносин між суб'єктами ризику, тобто виникають через так званий людський фактор, не мають природних стабілізаторів рівня ризику. А відтак, вони мають небезпечну властивість – постійно змінюватись, не підлягають узагальненню, є суто індивідуальними, характеризують притаманні тільки даному суб'єкту господарської діяльності особливості: вид діяльності, її обсяг, конкурентне середовище, надійність партнерів, кваліфікацію спеціалістів тощо. Тому особливого значення набуває необхідність їх класифікувати, ідентифікувати, виміряти та управляти ними.

Ризики можна класифікувати за категоріями, групами, видами.

За категоріями ризику поділяються на:

- ризики, пов'язані з видатками на оплату праці, внесків / відрахувань на соціальні потреби, на виробництво продукції, на використання товарів і послуг, споживання основного капіталу, проценти та інші видатки;

- ризики, пов'язані з управлінням наявними фінансовими ресурсами;
- ризики, пов'язані з веденням бухгалтерського обліку та складання звітності;
- ризики, пов'язані із здійсненням повноважень розпорядника коштів.

Кожна з категорій ризиків поділяється на зовнішні та внутрішні групи ризиків.

Зовнішні ризики – це події, які є зовнішніми по відношенню до фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання та ймовірність виникнення яких не пов'язана з виконанням структурними підрозділами та працівниками суб'єкта господарювання відповідних процесів, операцій.

Внутрішні ризики – це події, ймовірність виникнення яких безпосередньо пов'язана з виконанням структурними підрозділами та працівниками суб'єкта господарювання відповідних процесів, операцій.

Група зовнішніх ризиків поділяється на такі види ризиків:

- нормативно-правові ризики;
- операційно-технологічні ризики;
- програмно-технічні ризики.

Група внутрішніх ризиків поділяється на такі види ризиків:

- нормативно-правові ризики;
- операційно-технологічні ризики;
- програмно-технічні ризики;
- кадрові ризики;
- фінансово-господарські ризики.

Нормативно-правові ризики – ризики, ймовірність виникнення яких пов'язана із відсутністю, суперечністю або нечіткою регламентацією виконання операції у відповідних нормативно-правових актах, законодавчими змінами тощо.

Операційно-технологічні ризики – ризики, ймовірність виникнення яких пов'язана із порушенням визначеного порядку виконання операції, зокрема термінів та формату подання документів, розподілу повноважень з виконання операції тощо.

Програмно-технічні ризики – ризики, ймовірність виникнення яких пов'язана із відсутністю прикладного програмного забезпечення або змін до нього відповідно до діючої нормативно-правової бази, неналежною роботою або відсутністю необхідних технічних засобів тощо.

Кадрові ризики – ризики, ймовірність виникнення яких пов'язана із неналежною професійною підготовкою працівників Державного казначейства, неналежного виконання ними посадових інструкцій тощо.

Фінансово-господарські ризики – ризики, ймовірність виникнення яких пов'язана із фінансово-господарським станом підприємства, зокрема неналежним ресурсним, матеріальним забезпеченням тощо.

Об'єктом нашого дослідження будуть фінансово-господарські ризики пов'язані із веденням бухгалтерського обліку. Слід зазначити, що єдиного визначення поняття «ризикові операції» немає, тому можливими є різні підходи при визначенні господарських операцій та видатків, які належать до ризикових.

Порядок про проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту окремих господарських операцій затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. №506 надає наступне визначення даного поняття: ризикові операції – це будь-які дії (події) зовнішнього і внутрішнього характеру, які негативно вплинули або можуть вплинути на рівень управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання, досягнення ним поставлених цілей і виконання завдань, ефективність використання ресурсів, результати фінансово-господарської діяльності, а також на можливі резерви підвищення ефективності та поліпшення фінансових і виробничих результатів діяльності об'єкта операційного аудиту [3].

Основними критеріями ризикових операцій, що можуть свідчити про відхилення від встановлених законодавством принципів використання коштів, майна, ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є:

- вид галузі та масштаб діяльності підприємства;
- недосконале управління (ознаками цього може бути нездатність використовувати наявні засоби контролю, неадекватний нагляд за процесом контролю в організації, не виявлення фактів шахрайства);
- слабкий внутрішній контроль за неадекватним розподілом обов'язків (він дає змогу окремим співробітникам здійснювати крадіжки коштів або інших цінностей);
- помилки й випадки шахрайства, виявлені раніше (інформація про виявлені при попередніх перевірках факти сумнівної або недозволеної діяльності повинна вказувати, де потрібно шукати під час проведення повторної перевірки);
- неетична поведінка керівництва (керівники, які не дотримуються правил і зосереджуються лише на досягненні особистих цілей, досить часто припускаються незаконних, неефективних дій);

- обіцянки вигоди з явно невеликими шансами на це (посадові особи, які працюють в установах зі слабким управлінням і внутрішнім контролем, використовують ситуацію на свою користь, висуваючи нездійсненні або не вигідні пропозиції, сподіваючись, що обман не буде викрито);
- необґрунтовані рішення й господарські операції (здебільшого незвичні операції, не обґрунтовані належним чином, що містять ознаки шахрайства);
- порушення законодавства або прийнятих норм (відхилення від вимог законодавства чи норм, прийнятих у певній сфері (галузі), не повинні допускатися);
- відсутність або несанкціоноване виправлення документів (особи, винні у крадіжках чи шахрайстві, підробляють документи, вносять до них неправдиву інформацію, хоч іноді такі факти залишаються незамаскованими).

Проте як же можна підтвердити законність усіх здійснених упродовж року господарських операцій та достовірність усієї річної фінансової звітності підприємства, коли кожен господарську операцію перевірити практично неможливо, тому при фінансово-господарському аудиті увагу перенесено з детальної перевірки окремих операцій на оцінку внутрішньогосподарського контролю установи [2].

Система внутрішнього контролю – визначає всі внутрішні правила та процедури контролю, запроваджені керівництвом підприємства для досягнення поставленої мети – забезпечення (в межах можливого) стабільного і ефективного функціонування підприємства, дотримання внутрішньої господарської політики, збереження та раціонального використання активів підприємства, запобігання та викриття фальсифікацій, помилок, точність і повноту бухгалтерських записів, своєчасну підготовку надійної фінансової інформації. Система внутрішнього контролю виходить за межі тих аспектів, котрі безпосередньо стосуються тільки бухгалтерського обліку і включає в себе:

а) середовище контролю, де відбуваються операції – заходи і записи, які характеризують загальне ставлення керівництва і власників підприємства до діючої системи внутрішнього контролю, важливість діючої системи внутрішнього контролю для підприємства.

До факторів середовища контролю належать:

діяльність керівництва (власників) клієнта;

політика та методи керівництва;

організаційна структура підприємства і методи розподілу функцій управління і відповідальності;

управлінські методи контролю, в тому числі кадрова політика і практика, а також порядок розподілу обов'язків;

б) специфічні заходи контролю включають:

періодичне зіставлення, аналіз і перевірку рахунків;

перевірку арифметичної точності записів;

контроль умов функціонування та використання комп'ютерних інформаційних систем, зокрема підтримання контролю над періодичними змінами комп'ютерних програм, доступ до бази інформаційних даних;

введення і перевірку контрольних рахунків і перевірочних облікових реєстрів по рахунках;

порядок проходження та затвердження документів (графік документообігу);

зіставлення прийнятих внутрішніх правил з вимогами законодавчих актів та зовнішніми джерелами інформації;

порівняння загальної суми наявних грошових коштів, вартості цінних паперів і товарно-матеріальних запасів з записами в облікових реєстрах;

порівняння і аналіз фінансових результатів діяльності підприємства з показниками фінансового плану (прогнозу).

Для перевірки системи внутрішнього контролю аудитор для наочності і ефективності перевірки використовує спеціально розроблені тести внутрішнього контролю. (табл.1,2).

Таблиця 1

Тест внутрішнього контролю

№	Зміст питання	Варіант відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1	2	3	4	5	6
1.	Чи існує на підприємстві служба внутрішнього контролю				
2.	Кому підпорядкована ця служба: - головному бухгалтеру; - раді директорів; - керівництву; - інше				
3.	Хто розробляє політику внутрішнього контролю				
4.	Чи існує на підприємстві взаємозамінність				
5.	Як часто здійснюється підвищення кваліфікації фахівців				
6.	Вкажіть вимоги до фахівців внутрішнього контролю				
7.	На підприємстві служба внутрішнього контролю використовує: - типові форми документів; - розроблені самостійно; - інші (вкажіть).				
8.	Фінансова звітність до затвердження керівництвом перевіряється службою внутрішнього контролю				
9.	Чи формуються та надаються керівництву звіти служби внутрішнього контролю. (Якщо так, вкажіть періодичність звітності)				
10.	Чи здійснюється перевірка системи обліку та фінансової звітності ревізійною комісією (Якщо так, вкажіть періодичність перевірок)				
11.	Чи затверджується звітність на річних загальних зборах акціонерів (засновників)				

Таблиця 2

Тест внутрішнього контролю необоротних активів, запасів, дебіторської заборгованості, готівкових операцій тощо

№	Зміст питання	Варіант відповіді			Примітки
		Так	Ні	Інформація відсутня	
1	2	3	4	5	6
1.	Чи є на підприємстві основні засоби: - власні; - на відповідному зберіганні;				

	- в ремонті; - передані в оренду; - прийняті в операційну оренду; - передані у фінансовий лізинг; - прийняті на підставі фінансового лізингу				
2.	Чи кожному інвентарному об'єкту основних засобів у момент надходження на підприємство, присвоюється відповідний інвентарний номер				
3.	Чи зберігаються первинні документи, які є підставою для прийняття до обліку або зняття з обліку об'єктів основних засобів у бухгалтерії				
4.	Чи відповідає зберігання запасів вимогам щодо належного зберігання: охорона, страхування (технологічні умови, необхідні пристосування, запобігання псуванню) тощо				
5.	Чи закріплені запаси, що знаходяться на складі і експлуатації, за особами, відповідальними за їх зберігання і використання				
6.	Чи виявлені у звітному періоді факти крадіжки та псування запасів та на які суми				
7.	Чи оприбутковували зайві матеріальні цінності, виявлені в результаті інвентаризації та на яку суму				
8.	Чи проводиться звірка запасів на підставі лімітно-забірних				
9.	Чи рахунки-фактури: - порівнюються із замовленнями на продаж; - порівнюються з документацією по відвантаженню; - перераховуються на арифметичну точність; - погоджуються з затвердженими прейскурантами				
...				

Досвід аудиторів-практиків дає можливість визначити найбільш типові ризикові фінансово-господарські операції за даними бухгалтерського обліку і фінансової звітності, це:

- касові операції;
- розрахунки з підзвітними особами;
- операції, пов'язані із значними обсягами витрат на придбання товарно-матеріальних цінностей;
- операції, що стосуються витрачання коштів на заробітну плату та нарахування на неї;
- операції, пов'язані із ремонтом необоротних активів;
- операції, пов'язані із визначенням податкових зобов'язань і податкового кредиту.

Розглянемо детальніше кожен із цих блоків ризикових операцій.

1. Касові операції

На підприємствах не дотримуються вимог щодо оформлення первинних касових бухгалтерських документів та інших документів, що стосується касових операцій, і це

зумовлює сумнів у правомірності здійснення даних операцій. Зокрема типовими помилками, що можуть викликати сумнів правдивості здійснення операцій є:

- відсутність обов'язкових реквізитів (кореспонденція рахунків, порядковий номер, підписи головного бухгалтера і касира) на прибуткових касових ордерах;
- відсутність обов'язкових реквізитів (кореспондуючий рахунок, паспортні дані отримувачів грошових коштів, 4 обов'язкових підписи – керівника, головного бухгалтера, касира та одержувача коштів) у видаткових касових ордерах;
- відсутність всіх аркушів касової книги;
- відповідність дат прибуткових і видаткових документів датам у касових звітах;
- перевірка повноти оприбуткування коштів отриманих із банку, повноти здавання виручки з каси і депонованої заробітної плати в банк;
- перевірка дотримання ліміту залишку каси;
- відповідність дат і сум оприбуткованої виручки датам і суммам на квитанціях до прибуткових ордерів у товарних звітах у випадку здачі виручки в касу підприємства;
- правильність оформлення довіреності, наявності відповідної позначки у відомості видачі коштів за довіреністю;
- перевірка своєчасності повернення підзвітних сум;
- перевірка цільового використання коштів, отриманих із банку;
- неправомірним є відображення касових операцій за декілька днів на одному листі касової книги.

2. Розрахунки з підзвітними особами

Типовими помилками, що можуть викликати сумнів правдивості здійснення операцій даних операцій є:

- наявність в авансових звітах про відрядження відміток відправляючої та приймаючої сторін та відповідність їх наказам про відрядження;
- відповідність дат, тривалості відрядження, дати та часу відправлення транспортних засобів;
- відповідність фактичних добових витрат затвердженим нормам;
- наявність документів про сплату за проживання, дат їх оформлення;
- за наявності відряджень за кордон додатково перевіряється наявність копій закордонних паспортів; перевірка розрахунку добових витрат згідно прогнозного курсу; перевірка відображення курсових різниць; правильність застосування курсу валюти при відображенні операцій і національній валюті та розрахунку курсової різниці [1, с.334]

3. Операції, пов'язані із витратами на придбання товарно-матеріальних цінностей

Типовими помилками, що можуть викликати сумнів правдивості здійснення операцій даних операцій, є:

- звірка залишків товарно-матеріальних цінностей за даними головної книги з залишками в облікових регістрах;
- перевірка наявності договорів про повну матеріальну відповідальність;
- перевірка дотримання строків, порядку, документального оформлення та відображення в обліку результатів проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей;
- зустрічна перевірка даних договору, документів на оплату, прибуткових накладних, інших супровідних документів з даними відображеними у аналітичному та бухгалтерському обліку;
- наявність відповідності прибуткових та видаткових накладних записам в журналі реєстрації;
- перевірка формування первісної вартості товарно-матеріальних цінностей при надходженні;
- перевірка документального оформлення, відображення в обліку та незмінності методу оцінки вибуття товарно-матеріальних цінностей;
- перевірка деяких залишків товарно-матеріальних цінностей з метою уникнення приписок чи надмірного списання;
- взаємна звірка даних матеріального звіту з накладними, лімітно-забірними картками з метою виявлення не вказаних у звіті первинних документів, підтвердження облікової ціни, наявності підписів матеріально відповідальних осіб;

- перевірка відображення в обліку розподілу транспортно-заготівельних витрат;
- перевірка організації контролю за збереженням та використанням довіреностей;
- перевірка витрат матеріалів на випуск готової продукції;
- перевірка відображення в обліку втрат від знецінення, псування, списання непридатної для продажу готової продукції;
- перевірка відображення в обліку списання вартості готової продукції, втраченої внаслідок надзвичайних подій;
- взаємна звірка господарських договорів, накладних, рахунків-фактур, прибуткових ордерів на предмет ідентичності показників номенклатури, ціни, кількості, дати оприбуткування;
- перевірка правильності таксування обсягів та цін, розрахунків націнок та знижок, вказаних в накладних (рахунках-фактурах);
- взаємна звірка даних товарного звіту з накладними з метою виявлення не вказаних в звіті первинних документів, підтвердження облікової ціни, наявності підписів матеріально відповідальних осіб;
- перевірка застосування норм природного убутку;
- перевірка документального оформлення та відображення в обліку результатів переоцінки [1, с.138].

4. Операції, що стосуються витрачання коштів на заробітну плату та нарахування на неї

Типовими помилками, що можуть викликати сумнів правдивості здійснення операцій даних операцій є:

- відсутність колективного договору, положення про оплату праці, положення про преміювання;
- відсутність наказів про прийом, звільнення, табелів робочого часу, штатного розкладу (при погодинній оплаті праці), нарядів та розцінок (при відрядній оплаті), договорів цивільно-правового характеру (трудових угод);
- перевірка відповідності наказів і фактичних виплат;
- при відрядній оплаті праці перевірка відповідності обсягів виконаних робіт і бази нарахування відрядної оплати праці;
- при роботі неповний місяць – перевірка правильності нарахування заробітної плати за посадовими окладами;
- перевірка правомірності надання додаткових відпусток;
- перевірка правильності нарахування заробітної плати за відпустку, компенсацій за невикористану відпустку;
- перевірка правильності нарахування виплат по листках непрацездатності;
- перевірка правильності утримання за виконавчими листами;
- перевірка відповідності діючому законодавству нарахувань, утримань, внесків та зборів до Державного пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду державного страхування на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві;
- перевірка повноти та своєчасності перерахувань внесків і зборів до державних фондів пенсійного та соціального страхування [1, с.321].

5. Операції, пов'язані із ремонтом необоротних активів

Здійснюється перевірка обґрунтованості та відображення в обліку витрат на проведення ремонту, реконструкції, модернізації та інших видів поліпшень основних засобів.

Виявлення і перевірка ризикових операцій у фінансовій звітності полягає у ретельному аналізі тих статей фінансової звітності, у яких є сумнів щодо правдивості їх показників. Завдання аудитора під час перевірки фінансової звітності полягає у контролі дотримання власниками основних вимог до неї — реальності, ясності, своєчасності та єдності методичних звітних показників.

На самому початку аудиту фінансової звітності суб'єктів підприємницької діяльності встановлюється відповідність її чинним законодавчим та іншим нормативно-правовим актам (затвердженням Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку. Інструкції про порядок заповнення форм бухгалтерської звітності, затверджені Міністерством, тощо).

Під час перевірки і аналізу показників фінансової звітності з метою встановлення її реальності й достовірності аудитори покликані виявляти нереальну дебіторську заборгованість. При цьому особливу увагу слід зосередити на контролі позовної давності заборгованості, що рахується на балансі як реальна, а фактично термін її стягнення через арбітраж чи суд адміністрацією підприємства пропущений і вона підлягає списанню на збитки. У такому разі аудитор зобов'язаний встановити причини утворення нереальної дебіторської заборгованості, місце її виникнення та відповідальних осіб.

Аудит встановлює також несвочасно погашену кредиторську заборгованість (кредити і позики, не погашені в строк; кредити за товари, роботи і послуги, не сплачені в строк; поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, з оплати праці тощо).

Аудитор перевіряє правильність і своєчасність складання балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух коштів, звіту про власний капітал. Однак насамперед слід встановити відповідність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам із рахунків синтетичного обліку у головній книзі, оборотній відомості за синтетичними рахунками і балансу. Перевірка ідентичності даних синтетичного й аналітичного обліку в умовах автоматизованої системи обліку здійснюється в автоматичному режимі. При цьому кожна стаття балансу має бути проінвентаризована і підтверджена актами звірки, довідками тощо.

Під час аудиту правильності оцінки статей бухгалтерського балансу і фінансової звітності слід встановити:

- обґрунтованість довгострокових фінансових інвестицій, відстрочених податкових активів та інших необоротних активів;
- правильність оцінки незавершеного будівництва, виробничих запасів, готової продукції, товарів;
- реальність відображення у балансі основних засобів і нематеріальних активів;
- достовірність відображення в обліку заборгованості покупців і замовників за відвантажену продукцію, яка забезпечена векселями і за виданими авансами у рахунок наступних платежів та сум нарахованих дивідендів, процентів, роялті, що підлягають надходженню;
- правильність сум статутного капіталу, пайового капіталу, додаткового вкладеного капіталу, резервного капіталу, нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) та вилученого капіталу;
- взаємну погодженість показників фінансової звітності.

Необхідність аудиторської перевірки фінансової звітності пов'язана з її публікацією. Такий порядок передбачений Законом України "Про аудиторську діяльність". У ньому, зокрема, вказується, що суб'єкти підприємницької діяльності, звітність яких оприлюднюється, повинні бути перевірені на предмет достовірності такої звітності і для підтвердження зобов'язані мати аудиторський висновок.

Аудит фінансової звітності повинен підтвердити реальність інформації про активи і пасиви підприємства.

Висновки: Дослідження ризику як категорії і її складової частини ризикових фінансово-господарських операцій дозволило здійснити їх класифікацію за категоріями, групами, видами, що сприятиме їх кращому розумінні і виявленню;

- обґрунтовано визначено критерії ризикових операцій, які відносяться до фінансово-господарських і пов'язаних з веденням бухгалтерського обліку і фінансової звітності, при цьому акцентовано увагу на практичному аспекті, а саме запропоновано методику тестування системи внутрішнього контролю для виявлення слабких місць в системі управління фінансово-господарським процесом;
- узагальнено на основі практичного досвіду найбільш типові ризикові фінансово-господарські операції за даними бухгалтерського обліку, що буде сприяти їх більш ефективному виявленню.

Використана література

1. Аудит. Методика документування / [Кол.авторів. За заг.ред.академіка АЕНУ, д.е.н., проф. І.І.Пилипенка]. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – 457 с.
2. Бариніна-Закірова М.В. Відстеження ризикових операцій - головна "фішка" фінансового аудиту / Бариніна-Закірова М.В. // Фінансовий контроль. – 2006. – № 1. С. 7-10

3. Наказ №74 «Про внесення змін до наказу Державного казначейства України від 07.10.2008 №417» виданий Міністерством фінансів України від 27.02.2009 р. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.liga.net>.

4. Порядок проведення органами ДКРС державного фінансового аудиту окремих господарських операцій, затверджений Постановою КМУ від 20.05.2009 р. №506. [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.liga.net>.